

В'ячеслав Шамрай, к. ю. н., докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ РОЗВИТКУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДІЙНОСТІ

Viacheslav Shamrai, PhD in Law, ScD candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

GLOBALIZATION AS AN OBJECT OF DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF LEGAL REALITY

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to determining the influence of globalization processes on the development of constitutional law in modern conditions of European interstate integration from the point of view of searching for effective means of complex legal modernization of society.

The author analyzes the legal content of legal globalization, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the basic elements of social relations and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and European interstate integration.

The need for further improvement of constitutional and legal regulation of the most important social relations as a key direction of legal modernization of social relations in a modern democratic state based on the fundamental foundations of European constitutionalism is underlined.

Keywords: constitutional law, constitutional reform, legal modernization, society, national legal system, globalization.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку конституційного права одним з найбільш актуальних є дослідження сутності процесів правової глобалізації, оскільки в умовах міждержавної інтеграції вказані процеси визначають подальші тенденції формування конституційно-правових інститутів та трансформації предмету і методу конституційного права як базової галузі національного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній конституційно-правовій та міжнародно-правовій доктрині питанням впливу глобалізації на правові процеси та розвиток національних правових систем приділялася увага в працях таких учених, як М.О. Баймуратов, М.В. Буромєнський, Ю.О. Волошин, В.Н. Денисов, В.І. Євінтов, О.В. Задорожний, В.М. Кампо, Ю.М. Капіца, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, П.Ф. Мартиненко, Ю.М. Оборотов, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, І.Д. Слідєнко, П.Б. Стецюк, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін.

Мета статті – дослідити основні теоретико-методологічні підходи до визначення особливостей впливу сучасних глобалізаційних процесів на розвиток та трансформацію правової дійсності, зокрема – в конституційно-правовій площині регулювання суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації та міждержавної інтеграції як об'єкти розвитку та трансформації правової дійсності за своїм змістом та структурою є настільки складними та неоднозначними, що навіть серед фахівців, які займаються цією проблемою вже багато років, спостерігаються значні розбіжності в позиціях щодо сутності, етапів розвитку, основних чинників, проявів та шляхів розв'язання суперечностей означених процесів, причому більшість науковців розглядають економічну глобалізацію як фундаментальну основу подальшої правової інтеграції, побудовану на зближенні національних правових систем.

Зокрема, М. Кастельс говорить про економіку, яка може функціонувати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети¹, а М. Льїн – про утворення єдиного, взаємопов'язаного світу, цілісного за своїми загальними контурами та внутрішнім зв'язком

¹ Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. Москва: ГУ ВШЭ. 105.

елементів, та формування структур глобальної керованості¹. В. Кувалдін вважає глобалізацією процес безперешкодного переміщення капіталів, товарів, послуг, робочої сили, універсалізації господарського життя, який робить економічний простір більш однорідним і є передумовою перетворення сучасного світу в «мегасупільство»².

Найбільш радикальну позицію тут займають дослідники, які взагалі говорять про «кінець національної держави» (наприклад, К.Омае³). Вони презентують течію так званого «гіперглобалізму», яка стверджує, що ми вже живемо у світі без кордонів. Для «національного» в ньому на залишилося місця, національні держави більше не є важливими акторами: їх місце нібито займають глобальні корпорації, які не належать жодній державі та постачають стандартизовані в глобальному масштабі продукти.

З другого боку, окремі дослідники виступають проти гіперболізації глобалізаційних тенденцій. На їхню думку, хоча глобалізація й стала визначальною рисою міжнародної економіки, її розмах та значення надто перебільшуються. Насправді, основними детермінантами економічних процесів все ще виступають національні політики та національні економіки⁴.

Тому, на наш погляд, при визначенні сутності процесу глобалізації потрібно уникати вищенаведених поляризованих підходів і бачити насамперед тривалий процес розвитку, в рамках якого відбувається становлення нової системи господарювання. Така система органічно доповнює національний рівень організації економічного життя всесвітнім (глобальним). Причому є підстави вважати, що глобалізація зовсім не означає відчуження національної держави від управління економічними процесами. Вона, на наш погляд, веде до трансформації економічних функцій держави, в рамках якої остання делегує на глобальний рівень певні функції. Водночас процес глобалізації розширює географічну сферу свого впливу за межі національних кордонів тією мірою, якою вона бере участь у формуванні нових, глобальних правил економічної діяльності.

Можна в цілому погодитися з твердженням, що глобалізація є комплексним процесом, який охоплює паралельно три основні процеси:

- зменшення перешкод для економічної, політичної та культурної взаємодії країн та народів;
- тенденцію до утворення більш гомогенного економічного, політичного та культурного просторів;
- утворення структур глобальної керованості⁵.

Водночас слід зауважити, що глобалізація найтіснішим чином пов'язана зі становленням постіндустріального суспільства. У такому суспільстві вирішальну роль відіграє розвиток не просто сектору послуг, а передусім секторів, пов'язаних із всеосяжною інформатизацією суспільства та продукуванням знань (економіки, що ґрунтується на знаннях). Саме цей тип економічної організації, не пов'язаний із жорсткою географічною локалізацією факторів виробництва, за своїм змістом є таким, що не визнає вузьких національних рамок і об'єктивно потребує глобального економічного простору. Не випадково саме найбільш розвинені країни, які в структурному відношенні увійшли до сфери постіндустріальної економіки, стали на сьогодні основними суб'єктами та рушіями цього процесу.

Як і будь-який складний за своєю структурою процес, глобалізація розвивається під впливом цілої низки чинників, як економічних, так і неекономічних: політичних, ідеологічних, культурологічних, цивілізаційних. Це зумовлює надзвичайну багатоманітність конкретних її проявів і навіть визначає певну роздвоєність цього процесу. З одного боку, він виглядає як об'єктивний процес – результат розвитку продуктивних сил та відповідних їм економічних відносин, а з другого – як суб'єктивний процес, тобто результат певної політики, яка проводиться найбільш потужними країнами – глобальними «гравцями» на світовій арені. У цій роздвоєності приховується

¹ Ильин, М.В. (2001). *Стабилизация развития. Мегатренды мирового развития*. Москва: Экономика, 183-191.

² Кувалдин, В. (2003). Глобальность: новое измерение человеческого бытия. *Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития*. Москва: Альпина Паблишер, 53.

³ Omae, K.: edited. (1995). *The end of the nation state: the rise of regional economies*. New-York: Free Press, 32.

⁴ Gilpin, R. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 3.

⁵ Сіденко, В. (2004). Зовнішні аспекти макроструктурних зрушень. *Макроструктурна політика та ринкова трансформація: досвід Польщі та України*. Київ: Заповіт, 44.

фундаментальна внутрішня суперечність глобалізації. За своїм основним економічним змістом тенденція до посилення взаємодії країн та народів світу позитивна і має вести до підвищення загальної (глобальної) ефективності світової економіки, до більш раціонального розподілу ресурсів в глобальному масштабі. Але насправді вона реалізується в конкретній історичній соціально-економічній формі, що слугує інтересам насамперед провідних країн – так званого «золотого мільярда».

Не випадково в багатьох публікаціях¹ розмежуються об'єктивний процес глобалізації і політика неоліберального глобалізму провідних держав світу та їх глобальних монополістичних корпорацій.

Неекономічні чинники, які пов'язані з сучасними процесами геополітичного домінування та культурної експансії Заходу², і ведуть, врешті-решт, до територіального розширення сфери оперування західного капіталу, відіграють велику роль у об'єднувачих процесах. Та вирішальне значення, на наш погляд, мають чинники, породжені суто економіко-технологічними процесами й нерівномірністю (асиметричністю, асинхронністю) їх протікання в різних частинах світу.

У цьому контексті слід насамперед наголосити на тому, що процес глобалізації розвивається під вирішальним впливом сучасної революції в сфері продуктивних сил: інформатизації та засобів комунікації. Вона технологічно уможливила виникнення і розповсюдження глобальних виробничо-фінансових структур. Ці технологічні інновації зробили можливим використання ряду фундаментальних конкурентних переваг потужними транснаціональними економічними структурами.

До таких переваг слід насамперед віднести:

– можливість значного здешевлення та підвищення якості ресурсної бази розвитку: компанії, що оперують глобально, мають змогу розміщувати виробництво в регіонах із найбільш оптимальним сировинним забезпеченням та використовувати комплектуючі вироби найвищої якості, незалежно від місця їх виготовлення;

– можливість опанування збутом на різноманітних регіональних ринках. Це подовжує життєвий цикл товару (коли на одних ринках товар вже виходить з ринку, для інших він може бути інноваційним товаром із високим потенціалом попиту) і дозволяє отримувати більшу економію на масштабі (окупність величезних постійних витрат на новітні продукти прямо залежить від обсягів ринку, на якому вони реалізуються);

– можливість мінімізації трансакційних витрат та сплати податків за рахунок комерційної та фінансової діяльності в оптимальних для цього регіонах;

– отримання величезного ефекту від впровадження новітніх мережевих форм організації та управління³.

Важливим чинником розвитку глобалізації стали два процеси, що значно модифікують структуру світових економічних відносин. По-перше, це процес накопичення капіталу та зростаючі масштаби його експорту, який випереджає зростання торговельного обміну товарами і послугами. Цей процес призвів до того, що 500 найбільших ТНК світу (407 з яких базуються в країнах провідної «сімки») забезпечують понад 3/4 загальносвітового виробництва товарів і послуг, їх частка у світовому експорті сягає 1/3, а в торгівлі технологіями та управлінськими послугами – 4/5⁴.

По-друге, це масштабний процес лібералізації торгівлі та інвестиційної діяльності у світі, який був стимульований «неоліберальною революцією», що відбулася в останній чверті ХХ століття. В цьому зв'язку автори – прибічники неолібералізму – звертають увагу на ефекти, пов'язані з небувалим розширенням свободи вибору як для підприємців, так і для споживачів, їх попит і пропозиція також дедалі більше глобалізуються⁵.

¹ Коллонтай, В. (2002). Эволюция западных концепций экономической глобализации. Москва: Цитрус пресс, 147-192.

² Kennedy, P., Messner, D., Nuscheler, F.: edited (2002). *Global trends and global governance*. London: Pluto Press, 64.

³ Held, D. (1999). *Global transformations: politics, economics and culture*. Cambridge: Polity Press, 47.

⁴ Белорус, О.Г. (2003). *Экономическая система глобализма: Монография*. Киев: КНЕУ, 22-24.

⁵ Кримский, С.Б., Павленко, Ю.В. (2002). *Цивилизационная природа и противоречия глобализации. Цивилизационные модели современности и их исторические корни*. Киев: Наукова думка, 572-611.

З другого боку, досягнення більш високого рівня лібералізації світової економіки загалом сприяло загостренню конкуренції і породило намагання досягти якісно нового рівня глобальної конкурентоспроможності через утворення глобальних альянсів компаній. Такі альянси мають на меті розробку та впровадження новітніх продуктів і послуг, зміцнення фінансової бази корпоративного розвитку, зниження операційних витрат тощо. Ці процеси сьогодні є найбільш очевидними в таких глобальних галузях, як авіа- та автомобілебудування, авіаційні перевезення, банківський та страховий бізнес.

Важливим чинником глобалізації стає й зростаюча стандартизація попиту на окремих товарних ринках, що робить доцільним заміну диференційованих регіональних стратегій маркетингу на уніфіковану стратегію глобального маркетингу¹. Цей економічний чинник безпосередньо пов'язаний із дією факторів культурної експансії, через яку поступово формуються (завдяки агресивній рекламі і дедалі більш витонченим методам впливу на споживачів) схожі за змістом споживчі преференції й смаки. Яскравим символом цього процесу стала американська система швидкого харчування McDonald's.

Нарешті, процеси глобалізації та формування глобальних ринків розвиваються під впливом зростання спільних глобальних проблем людства, їх у принципі, неможливо вирішити, лише спираючись на відокремлені національні зусилля. Так, розв'язання таких проблем, як продовольча, екологічна, охорони здоров'я, освоєння нових джерел енергії тощо, потребує саме глобальних підходів і глобального регулювання, які мають забезпечувати зростання міжнародної кооперації у вирішенні цих завдань.

Отже, на відміну від існуючих однобічних поглядів на наслідки глобалізації, реальний вплив цього процесу на національні економіки виявляється неоднозначним і суперечливим. При цьому сумарний результат дії різноманітних чинників глобалізації чималою мірою визначається рівнем національної спроможності виробляти адекватну політику розвитку власних конкурентних переваг. Глобалізація може приносити найбільший вигаш саме тим країнам, які проводять ефективну політику підвищення власної конкурентоспроможності. Проте вона здатна серйозно гальмувати розвиток і породжувати кризи в разі відсутності спрямування політики держави на створення довготермінових міжнародних конкурентних переваг країни у світовому господарстві, а також на сприяння вітчизняним виробникам у зміцненні своїх міжнародних конкурентних позицій.

На сучасному етапі слід відзначити певні зміни у сутності та структурі міждержавних правовідносин на економічних глобальних ринках, що обумовлено цілою низкою чинників міжнародного характеру.

Так, у Доповіді про світовий розвиток 2005 р. «Поліпшення інвестиційного клімату в інтересах усіх верств населення» спеціально наголошується на тому, що конкуренція продовжує зіштовхуватися з перешкодами, що знижують мотивацію компаній, пов'язану із упровадженням нових технологій і підвищенням продуктивності. Серед них фігурує й державна політика, що послаблює стимули до інновацій, перешкоджаючи перевіреному досвідом взаємозв'язку: «сильніше конкуренція – більше інновацій»² [13]. З цього випливає, що сприяти підтриманню конкурентного середовища держава може передусім через проведення сучасної конкурентної політики.

Під такою політикою розуміється діяльність держави, спрямована на підтримання та/або створення ситуації конкуренції на ринках через встановлення й дотримання правил, що визначають заборонені способи поведінки на ринку. Саме правила, поряд із підтримуючими їх механізмами, формують стимули економічних агентів і, відповідно, впливають на їх рішення і поведінку. Виходячи з цього, в конкурентній політиці епохи глобалізації чітко простежуються взаємодії між прагненнями до досягнення різних видів економічної ефективності: алокативної, виробничої та динамічної. Йдеться про: забезпечення ефективного розподілу ресурсів між альтернативними варіантами їх використання; оптимізацію розміру заводу і фірми; ефективність галузі як структури, що розвивається, та впровадження інновацій, що мінімізують витрати, й розвиток стимулів до інвестування.

¹ Stubbs, R., Underhill, G.: edited (2000). *Political economy and the changing global order*. New-York: Oxford University Press, 58.

² Всемирный банк (2005). Доклад о мировом развитии–2005. Улучшение инвестиционного климата в интересах всех слоев населения. *Официальный сайт Организации Объединенных Наций* <<http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2005.pdf>> (2018, июнь 08).

Оскільки сучасна конкурентна політика повинна адекватно відбивати особливості ринкового змагання в епоху глобалізації, то це насамперед вимагає їх розгляду.

У сучасній ринковій економіці спостерігаються дві взаємовиключні тенденції. Перша тенденція – до посилення монополізації ринку, оскільки інформаційно-технологічна революція (ІТР) спровокувала трансформацію до значно більш високого рівня концентрації господарства, об'єднання підприємств у різні господарчі комплекси. Утворилися потужні природні монополії, які охопили національний економічний простір. Друга тенденція – до загострення конкуренції, оскільки ІТР значно прискорила удосконалення технічної бази виробництва, завдяки чому різко посилюється суперництво, особливо у галузі впровадження новітніх досягнень техніки й технології. Така конкуренція охопила всі країни з відкритою економікою, отже, стала глобальною.

Відтак, наприкінці ХХ ст. склалася суперечлива ситуація: на ринку водночас зміцнюються свої позиції прямо протилежні види взаємодії суб'єктів господарювання.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши загальні особливості впливу глобалізації на сучасний розвиток конституційного права як базової галузі національної правової системи, можна зробити такі найважливіші висновки: а) у сучасних умовах міждержавної інтеграції інтернаціоналізація конституційного права інституціонально може відбуватися не тільки на універсальному (глобальному) рівні, але і у формі взаємодії між державою і міжнародною урядовою або міжнародною неурядовою організацією регіонального рівня, не охоплюючи ширших меж; б) інтернаціоналізація конституційно-правової матерії може функціонально відбуватися на універсальному, регіональному та двосторонньому рівнях міждержавної взаємодії; в) основними формами конституціоналізації міжнародного права у сучасних умовах розвитку правових систем є його гармонізація, трансформація та уніфікація, що безпосередньо відображає суттєвий процесів глобалізації на галузевий розвиток конституційного права.

References:

1. Kastels, M. (2000). *Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [Information era: economy, society and culture]. Moscow: GU VSHE. [in Russian].
2. П'ін, М.В. (2001). *Stabilizatsiya razvitiya. Megatrendy mirovogo razvitiya*. [Stabilization of development. Megatrends of world development]. Moscow: Ekonomika. [in Russian].
3. Kuvaldin, V. (2003). *Global'nost': novoye izmereniye chelovecheskogo bytiya. Grani globalizatsii: Trudnyye voprosy sovremennogo razvitiya* [Global: a new dimension of human existence. The Boundaries of Globalization: The Difficult Issues of Modern Development]. Moscow: Al'pina Publisher. [in Russian].
4. Omae, K.: edited. (1995). *The end of the nation state: the rise of regional economies*. New-York: Free Press. [in English].
5. Gilpin, R. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton and Oxford: Princeton University Press. [in English].
6. Sidenko, V. (2004). *Zovnishni aspekty makrostrukturnykh zrushen'. Makrostrukturna polityka ta rynkova transformatsiya: dosvid Pol'shchi ta Ukrainy* [External aspects of macrostructural shifts. Macrostructural policy and market transformation: experience of Poland and Ukraine.]. Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].
7. Kollontay, V. (2002). *Evolyuetsiya zapadnykh kontseptsiy ekonomicheskoy globalizatsii* [Evolution of Western concepts of economic globalization]. Moscow: Tsitrus press. [in Russian].
8. Kennedy, P., Messner, D., Nuscheler, F.: edited (2002). *Global trends and global governance*. London: Pluto Press. [in English].
9. Held, D. (1999). *Global transformations: politics, economics and culture*. Cambridge: Polity Press. [in English].
10. Belorus, O.G. (2003). *Ekonomicheskaya sistema globalizma: Monografiya* [Economic system of globalism: Monograph]. Kyiv: KNEU. [in Russian].
11. Krimskiy, S.B., Pavlenko, Yu.V. (2002). *Tsivilizatsionnaya priroda i protivorechiya globalizatsii. Tsivilizatsionnyye modeli sovremennosti i ikh istoricheskiye korni* [Civilized nature and the contradictions of globalization. Civilizational models of the present and their historical roots]. Kyiv: Naukova dumka, 572-611. [in Russian].
12. Stubbs, R., Underhill, G.: edited (2000). *Political economy and the changing global order*/ New-York: Oxford University Press. [in English].
13. Vsemirnyy bank (2005). *Doklad o mirovom razvitii–2005. Uluchsheniye investitsionnogo klimata v interesakh vseh sloyev naseleniya*. [World Development Report 2005. Improving the investment climate in the interests of all segments of the population]. *Ofitsial'nyy sayt Organizatsii Ob'yedinennykh Natsiy* [Official website of the United Nations]. <<http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2005.pdf>> [in Russian]. (2018, June, 08).